

PŘIROZENÁ PASTVA VELKÝCH BÝLOŽRAVCŮ V ČESKÉ REPUBLICE

DALIBOR DOSTÁL

V POLOVINĚ ČERVNA ROKU 2023 EXISTOVALO NA ÚZEMÍ ČESKÉ REPUBLIKY DVANÁCT REZERVACÍ VELKÝCH KOPYTNÍKŮ. DO KONCE MĚSÍCE BY MĚLY VZNIKOUT DALŠÍ DVĚ, PO PRÁZDNINÁCH TŘETÍ. KONCEPT, KTERÝ SE V TUZEMSKÉM PROSTŘEDÍ ZRODIL PŘED SEDMI A PŮL LETY NA ÚZEMÍ OPUŠTĚNÉHO VÝCVIKOVÉHO PROSTORU U STŘEDOČESKÝCH MILOVIC, ZAPUSTIL KOŘENY TĚMĚŘ V CELÉM ČESKU. JEHO POTENCIÁL JE VŠAK ROZHODNĚ VĚTŠÍ.

Mgr. DALIBOR DOSTÁL

Ředitel ochranné společnosti Česká krajina. Věnuje se zavádění pastvy

velkých býložravců v České republice.

Ve spolupráci s vědci založil v roce 2015 první rezervaci tohoto druhu v bývalém

vojenském prostoru Milovice, později

ještě další v Národním parku Podyjí.

Věnuje se popularizaci tohoto tématu.

Za projekt získal Cenu Josefa Vavrouška

a Cenu udržitelnosti SDGs v kategorii

Změna klimatu.

Když jsem v březnu roku 2006 narazil cestou vlakem v časopisu Týden na článek „Motýli na vymření“, na první pohled mě zaujala, více než samotné téma, trochu legrační shoda náhod. Jeho autorem byl reportér Ivan Motýl. Nebýt této úsměvné kombinace, možná bych se do textu nikdy nezačetl. Vždycky mě zajímala spíše velká zvířata, v dětství jsem prostál hodiny u výběhů zeber a antilop v královédvorském safari nebo u ohrady koní Převalského v pražské zoo.

Nakonec jsem se do textu ponořil a současně s citovanými informacemi entomologa Martina Konvičky se mi vybavily i moje vlastní vzpomínky z dětství. Prázdniny

v malé obci Veselí na Šumpersku na přelomu 70. a 80. let, vesničky s pouhými třiceti čísly popisnými obklopené loukami a lesy. Zdánlivě nedotčený kout přírody. Jenže i tady mi rodiče vyprávěli, že za jejich dětství, o pouhých dvacet let dříve, byly okolní louky plné velkého množství modrásků, žluťásků a dalších druhů motýlů. Já už viděl jen pár bělásků a další dva tři nejběžnější druhy. A právě pod dojmem této vzpomínky mě téma vymírání motýlů zaujalo.

HLEDÁNÍ VHODNÉHO ÚZEMÍ

Jako novinář jsem pak ve spolupráci s vědci z Biologického centra Akademie věd

Výsledkem pastvy velkých kopytníků v bývalém vojenském prostoru Milovice jsou rozsáhlé květnaté louky. Ty již během několika let nahradily původní monokulturu třtiny křovištní. Především divocí koně spásají hrubé trávy a vytvářejí prostor pro expanzi kvetoucích bylin.
Foto: Michal Köpping

Nejenom pastva. Velcí kopytníci vytvářejí v krajině i potřebné disturbance, ať už jde o stezky velkých kopytníků vyšlapané v krajině, jejichž trasy se postupně mění, nebo o dočasná prachová koupaliště. Foto: Michal Köpping

a Jihočeské univerzity začal psát články o tomto problému. Ale pořád mi přišlo neúplné ono nejčastější vysvětlení odborníků, proč motýli vymírají. Tedy, že se změnilo hospodaření člověka na venkově a babičky se srpy již nechodí vyžínat meze a nevytvářejí jemnozrnnou mozaiku, kterou květiny a na ně vázaní motýli potřebují. Připadalo mi zvláštní, že by bylo tolik druhů rostlin a živočichů závislých na činnosti člověka v krajině. A napadlo mě, že lidské působení muselo mimoděk napodobovat nějaký přírodní proces. Jako je třeba působení velkých kopytníků: divokých koní, zubrů a praturů. Vědci se této myšlence překvapivě nevysmáli, ale potvrdili, že jde o nejnovější, v Česku zatím nepublikovaný vědecký pohled na vývoj krajiny, kde hráli po statisíce let klíčovou roli velcí kopytníci udržující v mnoha oblastech krajinu otevřenou a na dalších územích lesy velmi prosvětlené. A tak se zrodil článek „Motýli v Česku vymírají, protože krajině chybí zubři“ publikovaný v Deníku v říjnu roku 2006. A postupně další texty o návratu zubrů do volné přírody na Slovensku, v Německu a v dalších zemích.

Očekávání, že se popularizovaného tématu chopí některá ze zavedených ochrannářských organizací, se nenaplnila, a tak v listopadu 2007 vznikla společnost Česká krajina, zaměřená právě na návrat velkých kopytníků do české přírody a jejich využití k péči o krajinu. Od začátku byla plánova-

ná jako malá, servisní organizace využívající na odborné otázky úzké spolupráce s vědci. Během sepisování studií zaměřených na velké kopytníky jsme se poznali s Miloslavem Jirků z Biologického centra Akademie věd ČR, bez kterého by první rezervace nikdy nevznikla a s nímž jsme pak řadu let velmi úzce spolupracovali a budeme snad spolupracovat i v budoucnu. Přejít od novinářiny a vedoucích pozic v jednom z největších tuzemských médií

k řízení malé a neznámé neziskové organizace nebylo jednoduché. Musel jsem se naučit spoustu nových dovedností a překonat mnoho věcí, které mi byly vyloženy nepříjemně. Jsem založením spíše introvert a chodit na jednání, žádat o podporu nebo se někde prezentovat, aby se téma velkých kopytníků zviditelnilo, bylo pro mě za trest. Příjemný nebyl ani výrazný platový propad, ani nutnost dofinancovávat chybějící prostředky ze svého, často v řádu desítek tisíc korun ročně. Nicméně bylo zřejmé, že motýlům běží čas, a pokud se něco zásadního nestane, neuvidí moje děti ani to málo motýlů, které jsem před lety mohl zahlédnout já. A tak nezbylo, než překonávat osobní pocity a dát vše do vytvoření první rezervace velkých kopytníků, kde by se ukázalo, jak přínosné je toto řešení pro přírodu. Je třeba poznamenat, že pastevní rezervace byla jakýmsi plánem B poté, co se po několika letech bezvýsledných jednání s armádou nepodařilo domluvit vypuštění zubrů do volné přírody v některém z aktivních vojenských újezdů.

Následovalo několik let plných nezdarů a frustrace, kdy se nedařilo získat ani vhodnou lokalitu, ani zdroj financování. Velkým firemním dárcům i nadacím, se kterými jsem předtím roky spolupracoval jako novinář, přišlo téma velkých kopytníků zvláštní a okrajové. Nakonec projekt zaujal Středočeský kraj, který právě hledal smysluplnou náplň pro bývalý vojenský

V nejsušších částech rezervace postupuje obnova květnatosti pomaleji, protože semena kvetoucích bylin mají menší šanci se ujmut. I tam se však květnatost postupně obnovuje a vznikají rozsáhlé plochy kopretin, šalvějí a dalších bylin. Foto: Michal Köpping

prostor Milovice. A financování se podařilo zajistit díky vstřícnosti Státního fondu životního prostředí a několika dalších firemních, nadačních a veřejných dárců.

VÝSLEDKY PŘEDČILY OČEKÁVÁNÍ

V lednu roku 2015 tak vznikla první rezervace velkých kopytníků v bývalém vojenském prostoru Milovice. Nejdříve na prvních 40 hektarech města Milovice, na konci stejného roku na dalších 120 hektarech Agentury ochrany přírody a krajiny ČR a v letech 2017, 2018 a 2021 se pak v několika dalších vlnách rozšířila na současných 350 hektarů, včetně pozemků Středočeského kraje. Všem, kdo projekt v počátcích podpořili, je třeba poděkovat, protože mu umožnili vzniknout v době, kdy v Česku s ničím podobným nebyly zkušenosti, a nebylo jisté, jak vše dopadne.

Naštěstí pastva velkých kopytníků překonala všechna očekávání. Díky smíšenému působení divokých koní pocházejících z anglického Exmooru, zubrů a zpětně šlechtěných praturů došlo k obnově biodiverzity takovou rychlostí, že to překvapilo i mnohé biology. Po krátkém období, kdy vysoké trávy vystřídaly trávy nízké spasebné, se začala velmi rychle obnovovat květnatost. Již po čtyřech letech bylo možné najít na některých místech souvisle kvetoucí plochy, v dalších letech se pak rozrůstaly na nynější desítky hektarů. Na území, kde v době příchodu velkých kopytníků, dominovaly tři druhy expanzivních trav, napočítali botanici v roce 2021 jen během čtrnáctidenního výzkumu na 111 druhů květin.

Velmi výrazně narostly i počty jedinců nejvzácnějšího kvetoucího druhu na území pastevní rezervace, hořce křížatého. Počty dospělých jedinců se do roku 2021 zvýšily o 367 procent. Protože je hořec křížatý víceletá rostlina, více o trendu vývoje jeho populace napovídají počty semenáčků. Ty se zvýšily o neuvěřitelných 5553 procenta. A konečně motýli, kvůli kterým celý projekt vlastně vznikl. Jejich celkové počty se zvýšily o 172 procent, u vlajkového druhu rezervace, modráska hořcového Rebelova, dokonce o 1700 procent. Navíc se vrátil i lokálně vymizelý druh, modrásek jetelový, který tu byl naposledy zaznamenán před padesáti lety. V době, kdy v médiích i odborných publikacích prakticky nepřetržitě čteme o poklesu početnosti vzácných druhů o desítky procent nebo o dalších a dal-

Zadržování vody v krajině. Velcí kopytníci pomáhají se zadržováním vody v krajině. Nejenom obnovou periodických tůní, kde brání jejich zarůstání a zazemňování. Díky tomu, že se u velkých kopytníků nepoužívají toxická antiparazitika, vede symbióza s koprofágními brouky k zadržování vody i ukládání uhlíku v půdě. Foto: Michal Köpping

ších lokalitách, kde jejich poslední exempláře definitivně vymizely, to ukazuje, že změna je možná a není složitá.

Díky atraktivitě velkých zvířat se navíc dostavil i významný vedlejší efekt. Ochrana přírody, se kterou lidé často bojují kvůli různým omezením, se najednou stala velmi populární. Rezervace velkých kopytníků se na několik let stala světově nejsledovanějším tuzemským projektem s opakovanou publicitou na pěti kontinentech, včetně prestižních titulů jako New York Times, Washington Post, BBC a dalších. Videá

z rezervace mají na sociálních sítích miliony zhlédnutí, o známky s tematikou velkých kopytníků byl rekordní zájem, na Facebooku má rezervace více než 61 tisíc fanoušků a internetové stránky věnované rezervaci zhlédli lidé z 238 států a teritorií, prakticky ze všech zemí světa s výjimkou Severní Koreje.

INSPIRACE PRO VELKÉ HRÁČE

Jak výsledky v obnově biodiverzity, tak v práci s veřejností, neměly být rozhodně samoúčelné. Mají být primárně inspirací

Přírůstky pro další rezervace. Bezplatné poskytování přírůstků z milovické rezervace dalším zájemcům umožnilo založit další rezervace velkých kopytníků po celé České republice. V současnosti jich je celkem dvanáct. Foto: Michal Köpping

Pastva velkých kopytníků pomohla obnovit populace cílových druhů. Počty dospělých hořců křížatých vzrostly o 367 procent, mladých rostlin dokonce o 5553 procenta. Rostoucí populace hořců pomáhá zvyšovat stavy modráška hořcového Rebelova, jeho populace se zvýšila o 1700 procent. Foto: Michal Köpping

pro další neziskové organizace, ale i veřejné či soukromé vlastníky půdy, jak efektivně přistupovat k obnově biodiverzity. A na druhou stranu také pro státní ochranu přírody, jak rychle rozpoznat a využít potenciál, který pastva velkých kopytníků má, k záchraně mizející biodiverzity v dalších oblastech. Pastva velkých kopytníků nikdy neměla a nemá být konkurencí ke státní ochraně přírody. Společnost Česká krajina, jako určitý neziskový startup, jen vyzkoušela a otestovala to, co se na počátku mohlo zdát pro velké instituce ochrany přírody neznámé či příliš riskantní. Ale bez zapojení národních parků, chráněných krajinných oblastí a dalších subjektů pečujících o rozsáhlé plochy krajiny ve státním a veřejném vlastnictví, budou všechny skvělé výsledky milovické rezervace jen velkou promarněnou příležitostí. V této souvislosti je třeba ocenit přístup Ministerstva životního prostředí, které od počátku koncept pastvy velkých kopytníků podporuje a snaží se ho i po metodické stránce zpřístupnit široké ochranářské veřejnosti.

Překvapivě ani zvýšení početnosti populací ohrožených druhů o tisíce procent ani popularita milovické rezervace u veřejnosti či získání prestižních ocenění nijak neoslovila místní orgán ochrany přírody. Ten namísto vstřícné spolupráce přistoupil nejenom k výraznému krácení finanční pod-

pory, ale také k mnoha restrikcím a omezením, které měly formálně ochránit vzácné druhy před „zničením“ ze strany velkých kopytníků. Výsledkem těchto postupů bylo vymezení takzvané nepasené zóny na desítkách procent pastevní rezervace. Krok, který nemá obdoby v jiných pastevních rezervacích u nás ani v zahraničí, a nemá analogii ani u komerční pastvy hospodářských zvířat, bohužel přinesl předpokládané výsledky. V nepasených zónách, kde se uzavřel původní, degradovaný stav lokality, dál pokračuje úbytek vzácných druhů. Zatímco pasená část, vystavená „ničivému působení velkých kopytníků“, přinesla nárůst biodiverzity ve zmíněných stovkách a tisících procent. Smutné je, že ani po publikování výsledků pastvy v odborných časopisech se přístup některých institucí nezměnil a dál trvají na existenci nepasených zón. Ukazuje to, jak výrazně se chýbná rozhodnutí institucí ochrany přírody mohou podílet na ničení biologické rozmanitosti.

PODPORA DALŠÍCH REZERVACÍ

Naopak pozitivní je postupné šíření pastvy velkých kopytníků do dalších regionů. Díky ochranářské organizaci JARO Jaroměř a České společnosti ornitologické vznikly pastevní rezervace v Hradci Králové a na Josefovských ptačích loukách. Díky vstříc-

nému přístupu Správy Národního parku Podyjí vznikla pastevní rezervace v prvním národním parku v Česku. Jak rychle je možné díky pastvě velkých kopytníků začít obnovovat přírodně cenná území předvedl Plzeňský kraj. Jeho zástupci se v červenci roku 2021 přijeli poprvé inspirovat do milovické rezervace a začátkem prosince téhož roku již divocí koně začali spásat území nově vzniklé rezervace u Nýřan. Celkem do poloviny června vzniklo v celém Česku 12 rezervací velkých kopytníků, během dalších několik týdnů by měly vzniknout další dvě a po prázdninách třetí. Zakladateli jsou neziskové organizace, města, kraje, soukromí vlastníci a nově i zemědělské společnosti. Právě pro ně by mohla pastva velkých kopytníků zajišťovat ponechávání části pozemků bez intenzivního hospodaření, což nařizuje nastupující legislativa Evropské unie.

Společnost Česká krajina pro všechny vznikající rezervace poskytuje bezplatně zvířata a v rámci svých omezených kapacit také poradenství a konzultace při vytváření designu a technickém řešení konkrétní lokality. I tím se snaží maximálně podpořit vznik nových rezervací a tím zajištění dlouhodobého managementu pro zranitelná území.

Zatímco tempo, jakým pastevní rezervace v Česku přibývají, není špatné, velkým nedostatkem je zatím jejich rozloha. Například v Německu nebo Nizozemsku se podobné rezervace rozkládají na rozlohách 1500 nebo i 5000 hektarů, v Česku je dosud stále nejrozsáhlejší o řád menší milovická rezervace se zmíněnými 350 hektary. Druhé za ní jsou Kozmické ptačí louky se zhruba 80 hektary, což je na soukromou iniciativu úctyhodná rozloha. Některé další rezervace se nacházejí na spodní hraně nebo dokonce pod minimálním limitem smysluplné a funkční rozlohy, ale často s vidinou, že jde o první, pilotní část záměru, který se bude postupně rozrůstat. Bohužel někde na těchto nevyhovujících rozlohách ustrnuly na několik let. Pokud má však pastva velkých kopytníků v Česku naplno využít svůj potenciál, je skutečně třeba začít plánovat nové rezervace na rozlohách o vyšších stovkách nebo tisících hektarů. To se neobejde nejenom bez zapojení institucí státní ochrany přírody, ale také institucí a státních firem z rezortů ministerstva zemědělství (zapojení státních lesů), ministerstva obrany (zapojení vojen-

ských prostorů) nebo ministerstva průmyslu a obchodu (zapojení těžebních výsypek a dalších rozsáhlých postindustriálních oblastí).

NEJLÉPE FUNGUJE NA VELKÝCH PLOCHÁCH

V této souvislosti je třeba poznamenat, že pro přirozenou pastvu není vhodné testování záměrů na menších územích, s vidinou, že když se osvědčí, bude se uvažovat o větších celcích. Tento typ péče o krajinu funguje tím lépe, na čím větší ploše se realizuje. Naopak pro malá území není vhodný, protože se na nich nemohou rozvinout veškeré přírodní procesy.

Z toho vyplývá, že pastva velkých kopytníků není konkurencí pro aktivní typy managementu. Ty jsou z principu určené pro malé lokality o jednotkách hektarů. Naopak, přirozená pastva je významnou pomocí pro organizace, které se aktivním managementem zabývají. Umožní jim totiž efektivní a levnou péči o velké plochy a díky tomu směřovat volné lidské i finanční kapacity na řadu malých území, která se ani v budoucnu bez křovinořezů nebo dobře prováděné pastvy hospodářských zvířat neobejdou.

Pro velké plochy chráněných území není pastva hospodářských zvířat nejvhodnější řešení. Ukázaly to příklady z Milovic i dalších oblastí. V bývalém vojenském prostoru Milovice byly souběžně s pastvou velkých kopytníků realizovány pastvy domácího skotu a ovcí. V obou případech vedla pastva hospodářských zvířat k degradaci stanovišť a výraznému poklesu až zhroucení populací cílových druhů, ať už šlo o hořce nebo orchideje. Paradoxně pastva skotu, přes výrazně negativní vliv na biotop i cílové druhy, po celou dobu dostávala dotace v plné výši, zatímco sousedící pastva velkých kopytníků, která obnovila biotop i populace cílových druhů, měla po celou dobu dotace krácené o desítky procent. Tento rozpor ukazuje, že při financování ochrany přírody v tuzemsku nejde vždy na prvním místě o reálné výsledky. Obecně má pastva hospodářských zvířat na velkých plochách v porovnání s velkými kopytníky dva nedostatky. Za prvé jsou domácí zvířata dlouhodobou péčí ze strany člověka „rozmažlená“ a obvykle nespásají mnohé plevely, jako kopřivy, šťovíky a podobně. Za druhé, nedokáží obvykle, na rozdíl od velkých kopytníků, zvládat pobyt

Výchozí stav porostů v bývalém vojenském prostoru Milovice v roce 2014 (vlevo) a stejné místo v roce 2019 (vpravo). Dominantní porosty třtiny křovištní ustoupily kvetoucím kopretinám a šalvějím. Část rezervace v sousedství města Milovice. Foto: Miloslav Jirků

Výchozí stav travinobylinných společenstev v bývalém vojenském prostoru Milovice (část Travniny) v roce 2015 (vlevo) a o šest let později v roce 2021 (vpravo). Původní, druhově chudé vysoko-stébelné trávníky, jímž dominují dva konkurenčně zdatné druhy trav, válečka skalní a sveřep vzpřímený, nahradila v roce 2021 na stejném místě druhově bohatá a extrémně květnatá louka s výskytem řady vzácných a zvláště chráněných rostlin. Foto: Miloslav Jirků

v krajině bez vysokých dávek antiparazitik, která jsou toxická a smrtící pro mnohé druhy brouků a dalšího hmyzu nebo korýšů, jako jsou listonozi nebo žábronožky. Tyto dva rozdíly se pak výrazně promítají ve výsledném efektu pastvy.

Nepoužívání veterinární chemie u pastvy velkých kopytníků se projevuje také dalšími pozitivními efekty. Trus velkých býložravců díky tomu není toxický a početné druhy specializovaných koprofágních brouků ho během několika dní rozeberou a zanesou do země. Díky tomu se jednak živiny

rychle dostávají ke kořínkům rostlin a za druhé půda obohacená o tuto organickou hmotu dokáže výrazně lépe vsakovat a zadržovat vodu. Pastviny velkých kopytníků jsou tak svěží a zelené i na vrcholu léta, kdy jsou mnohé pastviny hospodářských zvířat sežehnuté a vysušené sluncem. A konečně zatřetí, s trusem se do půdy dostává velké množství uhlíku, které je za dešťů splavováno do jejích hlubších vrstev a je v ní prakticky uzamčeno. Vědecké studie z posledních let zjistily, že přirozené pastevní ekosystémy na celém světě dokáží vázat

Celoroční pastva. Velcí kopytníci zvládnou pastvu i během zimy bez příkrmování. Zpětně šlechtění pratuří odstraňují za mrazivého počasí nejenom stařinu, ale také kopřivy, ostružiny a další plevele, více se věnují i okusu dřevin. Michal Köpping

o 50 procent více uhlíku, než veškeré lesy na planetě. Také proto si ochrana otevřené krajiny zaslouží minimálně stejnou pozornost, jako ochrana lesů. Tyto pozitivní procesy naopak nefungují u intenzivní pastvy domácích zvířat.

Bez používání antiparazitik se dostaví další pozitivní efekt. Protože brouci dokáží trus velkých kopytníků rychle rozebrat, neleží na pastvině dlouhé měsíce, jako v případě hospodářských zvířat. Díky tomu nedochází k vytváření nedopasků z kopřiv, štovíků a dalších nežádoucích rostlin.

Nicméně je třeba zdůraznit, že pokud se pastva hospodářských zvířat dělá dobře,

jako to umí například Ondřej Sedláček ve svých motýlích rezervacích, JARO Jaroměř v různých částech republiky nebo ovčáci s toulavou pastvou v Beskydech, má v ochraně přírody stále nepostradatelné místo. Kvůli efektivnímu využití potenciálu a předností obou typů pastvy je však vhodné preferovat pastvu hospodářských zvířat na menších plochách jednotek hektarů a pastvu velkých kopytníků na vyšších desítkách a stovkách hektarů.

KOMPLEXNÍ MANAGEMENT

Důležité je také poznamenat, že velcí kopytníci nezajišťují pouze jeden typ man-

agementu, tedy pastvu. Jsou komplexním řešením, které zahrnuje i další doplňkové přínosy, jako je narušování travního drnu (stezky kopytníků, které se v průběhu času posouvají, nebo dočasná prachová koupaliště), údržbu tůň a redukci dřevin. Z toho u křovin s poznámkou, že kopytníci zvládají zastavení jejich expanze jen do určité koncentrace těchto porostů, při jejím překročení mají již křoviny nad tlakem kopytníků navrch. Jediné dva typy managementů, kterými je třeba přirozenou pastvu doplňovat, je tak eliminace invazních druhů a redukce křovin v místech, kde jejich expanze již příliš pokročila.

Přirozená pastva velkých kopytníků je výrazným fenoménem posledních let, který může změnit tuzemskou ochranu přírody a zásadně přispět k záchraně a dlouhodobé udržitelnosti rozsáhlých krajinných celků. Navíc v době nastupující ekonomické krize je důležitá její finanční efektivita. O té svědčí i to, že přirozenou pastvu na 450 hektarech (pasevní rezervace Milovice a Podyjí) byla po několika let provozována dvěma lidmi při zaměstnání. Byť v režimu, který nebyl dlouhodobě udržitelný.

Potenciál přirozené pastvy se však podaří naplno využít jen v případě široké spolupráce, která je v zahraničí obvyklá, ale v českém prostředí se ji zatím ne vždy daří rozvíjet. Snad se v České republice podaří tuto zásadní změnu uskutečnit, dokud je ještě co zachraňovat.

